

PROF. MR. F. E. M. MITRASING

STAATSRECHT EN RECHTSSTAAT

ENKELE BESPIEGELINGEN OMTRENT HUN
WEZEN EN INTERDEPENDENTIE

OOF
0251

v. d. S.
Flm.
08F
0251

STAATSRECHT EN RECHTSSTAAT

ENKELE BESPIEGELINGEN OMTRENT HUN WEZEN EN INTERDEPENDENTIE

REDE

uitgesproken bij de openbare aanvaarding
van het ambt van gewoon hoogleraar
in het staats- en administratiefrecht
aan de Universiteit van Suriname
op vrijdag 17 december 1971

door

MR. DR. F.E.M. MITRASING

- publiek recht
- bestuursrecht
- Administratief recht
- constitutionale rechtspraak
- Suriname

EXCELLENTIES,

MIJNHEER DE PRESIDENT-CURATOR, MIJNE HEREN
CURATOREN EN MIJNHEER DE KANSELIER VAN DE
UNIVERSITEIT VAN SURINAME,

MIJNHEER DE RECTOR MAGNIFICUS,

MIJNE HEREN LEDEN VAN DE SENAAAT VAN DE UNI-
VERSITEIT VAN SURINAME,

DAMES EN HEREN JURISTEN,

DAMES EN HEREN STUDENTEN
EN VOORTS GIJ ALLEN, DIE DOOR UW AANWEZIG-
HEID VAN UW BELANGSTELLING DOET BLIJKEN.

Zeer geachte toeoorders,

Oorsprong en onderscheid van het recht

In den beginne was het Recht, en het Recht was bij God, en het Recht was God. Ik veroorloof mij deze variant van de bekende Schriftwoorden. Deze vrijmoedigheid, deze stelling, baseer ik eenvoudig op hetgeen verder op de oorspronkelijke woorden in de Schrift volgt doch meer nog passim daarin voorkomt nl. dat uit Hem, door Hem en tot Hem alle dingen zijn. Zie hier een onomstotelijke waarheid axiomatisch vervat in alle heilige boeken. Deze aanhef houdt niets onvriendelijks in jegens de atheïsten of humanisten, wier opvattingen hier met de nodige égards buiten beschouwing worden gelaten.

De heilige boeken zijn vol van de termen recht, rechtvaardigheid en gerechtigheid. De vraag of de inhoud dezer termen ten tijde van het ontstaan der heilige boeken en onze tijd alsmede voor alle plaatsen dezelfde is, is een van rechtsfilosofische aard die in die tak van de rechtswetenschap haar beantwoording vindt. Hier echter bestaat onmiddellijke aanleiding voor de vraag of het gestelde in de eerste zin slechts in den beginne zo was en daarna, dus ook NU, niet meer zo is. De ware deïst, de godgelovige, zal met deze vraag geen moeite hebben. Zijn antwoord zal niet anders luiden dan: het wás zo, het is zo, en zo zal het immer wezen. Uit geloof. De Gaay Fortman drukte het aldus uit: „Aan het begin en aan het eind van het recht staat God”.¹ Een wetenschappelijk bevredigend antwoord moet men evenwel niet van de rechtsgeleerde doch van de godgeleerde verwachten.

De goddelijke oorsprong van het recht als axioma aanvaardend is het onloochenbaar dat dit op de mens, als schepsel naar Gods beeld, overging. Het manifesteerde zich echter pas toen de eerste samenleving ontstond. Toen het besef van het mijn en het

dijn daarin als het ware geboren werd en het verschil daartussen met alle gevolgen van dien.

Volgens de traditioneel-historische hoofdingdeling is dit oorspronkelijk intermenselijk recht het privaatrecht. De rechtshistorie leert ons dat dit recht eeuwen lang het enige, het allen en alles overheersende recht was. Eeuwen voor onze jaartelling was het uitsluitend privaatrecht dat in de praktijk des levens gold. Hetzij spontaan ontstaan en later opgetekend, hetzij uitgedacht en gegeven. Codices en leges z.a. van Hammoerabbi, Mozes, Manu, Boedha, van de Grieken en Romeinen hielden regels in voor de individuele, private belangen en niet of nauwelijks voor algemene of publieke, hoewel de Romeinen al het onderscheid maakten getuige o.m. de Ulpiaanse tekst uit de digesten: „Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum.”²

Ook in de eerste eeuwen van onze jaartelling had het privaatrecht nog de heerschappij bij de volken en samenlevingen. Klassen, standen, rangen, etc. werden erdoor beheerst. Maar ook de religieën gaven leef- en gedragsregels voor het heil der individuen. Zowel het kanoniekrecht als het Islamitisch recht. Het corpus iuris civilis is tenslotte het beste bewijs van de belangrijkheid en de overheersende rol die het privaatrecht gedurende lange tijd in het intermenselijk verkeer, in het maatschappelijk en staatsleven heeft vervuld. Door receptie, infiltratie en penetratie is de invloed van dit recht mede als gevolg van de uitbreiding van het romeins imperium en later van kolonisatie vooral door Spanjaarden, Portugezen, Fransen en Nederlanders groot en geografisch verstrekkend geweest. Oorspronkelijk en primair is het individu, de enkeling. De eigen leefsfeer, de eigen kring van vrij handelen en wandelen krijgt natuurlijkerwijs prioriteit. Chronologisch kwam de samenleving daarna. Eerst de civis dan de civitas. Zo werd de burger, althans het individu, tot diep in de middeleeuwen centraal gesteld. Naarmate het mensdom toenam en daardoor het onderlinge verkeer frequenter en intensiever ging worden gepaard aan voortgaande, soms sprongsgewijze geestelijke en technische ontwikkeling, werd de onderlinge afhankelijkheid ook groter. Gemeenschappelijke belangen van allerlei aard leidden noodzakelijk tot collectiviteiten. Het individualisme maakte gaandeweg ruimte voor collectivisme. Vele banden bonden de enkelingen aan elkaar tot een of ander sociale formatie en juridisch zelfstandige organisatie. Reeds in de oudheid bestonden publiekrechtelijke corporaties met eigen staatsregelingen. Aristoteles was o.m. een wetenschappelijke staatsregelingverzamelaar, die een collectie van meer dan 150 bezat waarvan helaas slechts van Athene is teruggevonden.

De Griekse steden en stadsstaten hadden hun eigen overheden en openbaar bestuur gegrond op een staatsregeling. Het

waren toen woorden als politeia (Plato) en politica (Aristoteles), afleidingen van het Griekse woord polis — thans nog in politiek — die gebezigd werden voor bestuurskunde en/of staatsbestuur. Pas tegen het einde van de middeleeuwen vindt de in de praktijk bestaande hoofdonderscheiding publiekrecht en privaatrecht ook wetenschappelijk ingang.

Niettemin hebben beoefenaren van de rechtswetenschap veel gedacht, gesproken en geschreven over de termen privaatrecht en publiekrecht t.w. over de zin van de onderscheiding, of en zoja waarin de principiële tegenstelling bestaat, waar precies de scheidslijn loopt, kortom, wat zij beiden allemaal inhouden en welke de consequenties zijn van de onderscheiden rechtsregels gezien in het licht van de gerechtigheid.

Terwijl de oude Romeinen het onderscheid al kenden en dit de eeuwen door min of meer bleef gelden zij het met het totale overwicht aan de privaatrechtelijke zijde, werd toch aan het bestaan van een publiekrecht getwijfeld. Had Ulpianus reeds geleerd: „Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem”,³ aan het einde van de 19e eeuw vond men nog bij Hamaker de negatie van het publiekrecht als recht. Hier spreekt nog de historische hegemonie van het privaatrecht.

Het strafrecht heeft men oorspronkelijk en gedurende lange tijd als privaatrecht beschouwd en behandeld. Met het optreden van overheden en hun toenemend gezag werd het overheidsstrafrecht en draagt het mede hierdoor het karakter van publiekrecht. Maar ook nadat in de praktijk ten duidelijkste was gebleken, dat het privaatrecht in criminalibus geen bevrediging gaf en feitelijk kon geven. Zo kregen we het exclusieve staatsstrafrecht. Nochtans weerspreekt Scholten dit als hij zegt: „Men leert tegenwoordig strafrecht is publiek recht. Dat schijnt mij een uitspraak zonder zin. „En voorts: „Principiële scheiding is mogelijk tussen staatsrecht en privaatrecht. Het overige zogenaamd publiekrecht staat als bijzonder recht tegenover het gemeene.”⁴

Onze eeuw geeft een volledige erkenning te zien van het onderscheid en deszelfs zin. In theorie en praktijk, in wetenschap en rechtsspraak, zijn de verschillen al gevestigd en bestaan deze onderscheidbare rechtsgebieden met inhoudelijk duidelijke rechtsregimes. Dit is het noodzakelijk gevolg van de toenemende rol en invloed van de overheid in het rechtsverkeer. Representerende de collectiviteit is de overheid draagster van rechten en plichten in het publieke belang, dat doorgaans voor en boven het private belang gaat.

Het is al lang van geen nut meer te twisten over de vraag of de private mens subject van publiekrecht kan zijn, dus publiekrechtelijke handelingen kan verrichten en omgekeerd of

de overheid in de privaatrechtelijke sfeer daden kan plegen met de nodige rechtsgvolgen. De rechtswerkelijkheid heeft beide mogelijkheden reeds bevestigd.

Reeds in aloude tijden gaf de voortschrijdende ontwikkeling van de mensen-maatschappij het aanzijn aan het fenomeen staat. Het recht hierop betrekking hebbend noemt men het staatsrecht. Oorspronkelijk als alle recht uit de private verhoudingen — het privaatrecht — ontstaan is het onbeschreven. Het recht in zijn wezen kan nu eenmaal niet volledig en volmaakt in formules gevangen worden. Zijn dynamisch-realistisch-opportunistisch karakter maakt de op-schrift-stelling altijd moeizaam.

Onderzoekers hebben zich bezig gehouden met de betekenis van de woorden „status rei Romanae” waarop het publicum ius betrekking had. In ruime zin zou hier de Romeinse staat bedoeld zijn doch in enge zin de inrichting of organisatie van de staat, de constitutie, het staatsrecht, naast of tegenover het privaatrecht. Wat er ook van zij, met de ontwikkeling van de ideeën over staat en van de staat zelve, embrionaal bij de Grieken, via de Romeinen door de middeleeuwen heen, ontwikkelde het staatsrecht zich zij het tamelijk gebrekkig. De gebrekkige groei was, als eerder opgemerkt, te wijten aan het primaat en de prioriteit van het privaatrecht dat zelfs de staat en zijn inrichting onder zijn heerschappij hield. In de middeleeuwse rechtsopvattingen zag men alle verhoudingen gebaseerd op of gevolgd uit de private rechten. Gezagsrechten waren eenvoudig afgeleid van de subjectieve, oorspronkelijke rechten van de families, standen, corporaties en de godsdienst. De staatsinrichting was dus feodaal. Ook de scholastiek liet geen ruimte voor de rechtsontwikkeling vooral van het publiekrecht. Pas in de 18e eeuw kwam een reële doorbraak in de geldende opvattingen. Het waren vooral de voorrevolutionaire denkers z.a. Locke, Rousseau, De Montesquieu, etc. die door hun geschriften daartoe nieuwe impulsen gaven. De gevestigde theorieën over staat en gezag kwamen op de helling. De moderne ideeën gingen een belangrijk deel van het staatsrecht uitmaken. Zijn verwezenlijking vond plaats langs de weg van de revolutie (1789). De hedendaagse staat en zijn recht zijn grotendeels geworteld in de beginselen van de Franse omwenteling welke hun vormen en varianten ook zijn.

Inhoud en wezen van het staatsrecht

In den beginne was het recht, aldus de aanhef, dit impliceert, in zijn volheid. Met alle aspecten en onderdelen die wij nu kennen. Dus óók het staatsrecht. Het openbaarde zich aan de mens in zijn maatschappelijke evolutie op een bepaald tijdstip, dat dan door historici als het waarneembaar begin, de ge-

boorte, wordt aangemerkt. Door de oorspronkelijkheid van, wat men noemt, het privaatrecht, door zijn optekening en vastlegging in geschriften zgn. wetboeken of wetten, werd dit recht in de vroegste tijden reeds doch vooral na de oprichting van de eerste hogescholen en universiteiten wetenschappelijk beoefend. Zo ook het zgn. kanoniek recht. Niet also echter verging het het staatsrecht. Niet alleen de gebrekkige groei van de staat maar het ontbreken van een evenwaardige codex of constitutie van al het recht betrekking hebbende op de staat vormde een handicap voor het ontstaan van de wetenschap van het staatsrecht. Zo heeft Engeland, dat de eerste ontwikkelingen op constitutioneel gebied bracht, sinds de Magna Charta tot heden volstaan met steeds aanvullende, incidentele constitutionele regelingen. Ook Nederland heeft tot de eerste Staatsregeling in 1798 allerlei staatsdocumenten gekend die staatsrecht inhielden.

Over de ontwikkeling van de Staatsrechtswetenschap in Nederland heeft de Leidse hoogleraar Buys ons veel wetenswaardigs nagelaten in zijn magistrale rede getiteld „De zelfstandigheid van het staatsrecht”.⁵

Ik sta gaarne hierbij even stil omdat ik meen dat aandachtige kennisneming ervan zelfs nu, bijkans een eeuw later, de staatsrechtsbeoefenaar zeer te stade zal komen. Was Thorbecke een der grote pioniers en bouwers op staatsrechtelijk en staatkundig gebied, die na zijn eerste hoogleraarsjaren in Gent,⁶ veel vruchtbaar werk in Leiden verzette, zijn opvolger Buys deed zich kennen als een staatsrechtsgeleerde van formaat. Fel critiqueerde hij de overheid i.c. de wetgever, die zo weinig aandacht schonk aan de staatswetenschappen als discipline. Hij noemt het K.B. uit 1839 dat slechts oog had voor de toen net tot stand gebrachte codices en voor het Romeins recht.

Buys hekelde het feit, dat gebrekkige kennis van oeroude Romeinse leges in civilibus b.v. de Lex Papia Poppaea (9 v. Chr.) voor de examinandus absoluut noodlottig kon zijn, maar volslagen onbekendheid met de eerste beginselen van het Nederlandse staatsrecht nooit.

Het Staatsrecht gold te lang als het exclusief domein van staatslieden en politici waar instinct en intuïtie meer een rol speelden en eruditie van de wetenschapsmens minder geduld werd.

Extra aandacht verdient ook nu zijn constatering, dat het de omstandigheden van 1848 waren, die de belangstelling wakker schudden voor de staatswetenschap zodat niet „enkel de uitstekende kweekelingen in het staatsrecht, nu in groteren getale de Hogescholen verlieten, maar dat ook voor het gros van de juristen dat recht ophield te zijn het „ultima Thule”, het uitgestrekte gebied aan gene zijde van de grens waar de kennis van gewone stervelingen ophoudt te gelden.”⁷

Hield de staatsrechtswetenschap zich vroeger voornamelijk

bezig met het inventariseren, en commentariëren of interpreteren van constitutionele regelingen en regels, de wetenschapsbeoefening eist creatieve en constructieve werkzaamheid. Het proces van staats- en rechtsvorming geeft zij richting door haar doctrines, dogma's, adagia, etc. Zij tracht meer dan ooit te systematiseren en te analyseren door eerst de feiten en verschijnselen in constitutionalibus op te sporen, vast te stellen en te verklaren. Zij schept bewust normen en is zij daarom evenzeer een normatieve wetenschap.

Zo bestaat het Staatsrecht heden ten dage uit meer dan staatsstukken alleen hoe ook genaamd z.a. charters, handvesten, grondwetten, staatsregelingen, statuut, wetten, ordonnances, placaten, verordeningen, keuren, besluiten, maatregelen, reglementen, beschikkingen, resoluties, etc. etc.

Een omvangrijk, niet te onderschatten deel vormt het staatsrechtelijk gewoonterecht en het staatsrechtelijk jurisprudentierecht. De rol die gewoonten in het staatkundig bedrijf spelen is zeer groot, ofschoon een enkele schrijver⁸ deze miskent in onderscheiding van het ongeschreven recht, een onderscheiding die in wezen wel niet miskend wordt.

Het staatsrecht in engere zin, d.i. minus het complex dat men algemeen tot het administratief recht rekent, vindt in de rechtsliteratuur nogal wat omschrijvingen. De meest gangbare zijn die, welke in hun formulering reppen over de creatie van de staatsorganen, hun bevoegdheden afbakenen en hun onderlinge verhoudingen alsmede tot de individuen regelen.⁹ Het gegeven stellig staatsrecht vindt men primair in de grondregeling, zgn. grondwet of staatsregeling, en voorts in tal van organieke wetten en regelingen. Voor wat Nederland betreft zijn de belangrijkste der genoemde wetten bijeengevoegd tot een *Bundel Staatswetten*.¹⁰ Ook van de Nederlandse staatsrechtelijke jurisprudentie bestaan enige bundels.¹¹ Maar een catalogus van geldende staatsrechtelijke gewoonteregels bestaat er niet. Wetenschappelijke verhandelingen over zgn. conventions zowel in de Nederlandse als buitenlandse literatuur zijn er wel. Zij geven wel meer een beschrijving en een analysering en minder een echt rechtsdogmatisch exposé van de geldende gewoonten op dit gebied. Uiteraard zal elke inventarisatie min of meer gebrekkig zijn zoals dit van en na de codificatie in de vorige eeuw is gebleken. Elke wetenschappelijke inventarisatie met een al of niet leerstellige beschouwing zal niet enkel de indruk maken van een stuk legislatie maar ook in die richting drijven, dunkt mij. En wil men nu vanwege de traditie, het gemak en de voordelen het gewoonterecht, dat impliceert ongeschreven te zijn, als een speciaal deel van het constitutioneel recht behouden, dan zal men zich niet de moeite geven om de abstracte regels te concretiseren in strakke en onvolledige formuleringen.

Niettemin verdient het aanbeveling om uit overwegingen

van juridische en politiek-psychologische aard, wanneer het nationaal opportuun is, bepaalde staatsrechtelijke gewoonteregels te „legaliseren”. Dit terwille van de rechtszekerheid en -veiligheid vooral. Zoals zulks in Engeland pleegt te gebeuren alwaar men dan spreekt van de *enacted-conventions*.

De adatrechtsgeleerde van naam Van Vollenhoven heeft zich in zijn *Staatsrecht Overzee* met het gewoonterecht niet of nauwelijks beziggehouden. Althans voor wat betreft het transatlantisch staatsrecht. Niet alleen uit historisch oogpunt blijft waardevol wat hij o.m. omtrent de herkomst en kracht, over de plaats van het staatsrecht overzee in het staatsrecht van het koninkrijk, in dat werk heeft vervat.¹² Ook de verdienstelijke werken¹³ van Buiskool geven — evenals Kleintjes en Oud — een meer wetenschappelijk-pragmatische verhandeling van het wettenrecht. Beide auteurs noemen de politieke contracten met de bosnegers als voorbeelden en de laatste ook nog het parlementair stelsel. Indien het ongeschreven zijn als een wezenlijk kenmerk van het gewoonterecht geldt, kunnen de net genoemde contracten moeilijk daartoe gerekend worden te minder wanneer in die contracten bepaalde rechtstoestanden en -verhoudingen officieel zijn vastgelegd. Immers, is codificatie niet grotendeels officiële vastlegging van ongeschreven c.q. volksgewoonterecht?

Bezien wij het staatsrecht in zijn genuanceerdheid dan maakt het wel verschil uit of het uitgangspunt is een uniforme of een pluriforme staat. In de meervoudige staat met name in de federale staat bestaan twee duidelijk gescheiden staatssferen met hun onderscheiden federaal staatsrecht en deelstaatsrecht, welk laatste aan het eerste is gesubordineerd. In een gedecentraliseerde eenheidsstaat zoals Nederland onderscheidt men ook hiërarchisch staatsrecht, de zgn. kringenleer, doch dit is wezenlijk van andere aard.

De hiërarchie van het staatsrecht

In het drieledig Koninkrijk der Nederlanden bestaan drie grondregelingen t.w. het Statuut, de Grondwet en de Staatsregeling(-en). Tezamen geven zij de fundamentele regels van het Koninkrijksbestel en het landsbestel afzonderlijk. Er bestaat een zekere hiërarchie tussen deze constituties. Het hoogste koninkrijksrecht staat in het Statuut en deels in de Grondwet. Overigens neemt deze de bepalingen van het Statuut in acht terwijl de overzeese landsconstituties beide in acht moeten nemen.

Het Statuut heeft een zeer moeizame zevenjarige ontstaansgeschiedenis.¹⁴ Op juridisch nogal gecompliceerde wijze (vide art. 61) tot stand gekomen leidt het nu een bestaan van 17 jaren. In de zestiger jaren en nu nog is van tijd tot tijd in politicus zijn relevantie in discussie geweest. Over zijn einde bepaalt het zelf

niets dan slechts in de toelichting op artikel 55 te verklaren dat de rechtsregeling van het Statuut geen eeuwig edict is. Van deze zgn. sui generis rechtsregeling, deze tripatite overeenkomst, is in het genoemde artikel de niet eenvoudige wijzigingsprocedure geregeld. Tot heden is geen titel of jota gewijzigd. De hoogte, de rang en de kracht van rechtsregels worden nu eenmaal gewaardeerd naar de wijze van hun ontstaan en hun wijzigbaarheid. Afgezien van hun materiële betekenis. Zo is het statutair recht het hoogste staatsrecht in het Koninkrijk niet alleen maar in elk der landen afzonderlijk. Ook de landelijke grondregelingen nemen, als eerder opgemerkt, de bepalingen van het Statuut in acht. Hoewel dit voor de Staatsregelingen niet expressis verbis is voorgeschreven — wel voor de Grondwet — is dit logisch en is bovendien uit de Statuutbepalingen afleidbaar (art. 48). Het hoofd van het koninkrijk en van elk der landen zweert dat hij de Grondwet steeds zal onderhouden en handhaven en niet het Statuut doch vermits dit bepaalt dat het door de Grondwet in acht wordt genomen ligt de eerbiediging van het statutair recht daarin opgesloten. De Nederlandse ministers en kamerleden die tevens deel uitmaken van koninkrijksorganen zweren insgelijks getrouwheid aan de Grondwet naast de Koning. Daarentegen zweren de Gouverneur, de leden van de Raad van Advies, de ministers en de leden der Staten trouw aan de Koning en aan het Statuut.

Uit de opsomming van de in Suriname geldende wettelijke regelingen in artikel 2 der Staatsregeling is de hiërarchie, zij het niet puur, af te leiden. De Grondwet wordt er nl. niet genoemd doch artikel 5 van het Statuut bepaalt deels haar plaats in het geheel van het koninkrijks staatsrecht. Krachtens deze bepaling heeft de Staatsregeling de Grondwet partieel te eerbiedigen. De statuutgever heeft aldus een deel van het grondwetsrecht gelijkgesteld aan het statutair recht doch eist voor het overige eerbiediging van het laatste. In deze constructie is dan het grondwetsrecht van lagere orde. Door haar partiële gelding voor de overzeese landen moeten de staatsregelingen haar deels in acht nemen terwijl haar tamelijk rigide wijzigingsprocedure ook en vooral haar rang bepaalt. Het staatsregeling-recht zie ik dan als derde in rangorde in het kader van het koninkrijksstaatsrecht. Landelijk-nationaal bezien geeft de Staatsregeling staatsrecht, überhaupt recht van hoogste orde doch dit aspect is formeel in vergelijking met het grondwetsrecht bepaald zwakker. Immers volgens artikel 140 is voor wijziging van dit fundamenteel recht een landsverordening nodig aangenomen met twee derden der uitgebrachte stemmen. In het zwakste geval is dit dus mogelijk met 14 stemmen. Dit betekent met ongeveer een derde van de vertegenwoordiging. Zij het niet verwachtbaar, onmogelijk behoeft zulks niet te zijn. Integendeel is de recente parlementaire geschiedenis daar met voorbeelden

voor kwantitatieve grensgevallen bij stemmingen. De gekwalificeerde meerderheid wordt voor de chapters die juridisch het gewichtigst zijn in genoemd artikel slechts met een soort bestuurlijk toezicht zowel van preventieve als repressieve aard versterkt. De Regering van het Koninkrijk met van de betrokken landen slechts de Gevolmachtigde Ministers als stemhebbende leden daarin moet vooraf geconsulteerd worden terwijl achteraf d.i. vóór de inwerking treding haar instemming vereist is. 's Lands hoogste legislatie staat aldus voor het gewichtigste deel onder toezicht, is dus niet zelfstandig. Ik acht dit bepaald een zwakke stee in ons nationaal hoogste recht en in de rechtsvorming. De gehele wijzigingsprocedure acht ik dit. Koninkrijksrechtelijk zijn daar nog de rijkswetten en de algemene maatregelen van rijksbestuur, die weliswaar niet aan de grondwet en aan de staatsregelingen mogen derogeren maar die krachtens artikel 50 Stat. voorrang genieten boven de overzeese wetgeving, dus ook de organieke verordeningen betrekking hebbende op de staat in enig opzicht.

Een apart stuk staatsrecht leveren de orde-reglementen, die geen wetten zijn in formele zin. Dit zijn in Nederland die van elk der Kamers en van de Verenigde Vergadering der Staten-Generaal en tenslotte van de Ministerraad. Zij worden bij Koninklijk Besluit vastgesteld en gewijzigd. In het Surinaams constitutioneel recht stellen de Staten zelf het reglement van orde voor hun vergaderingen vast (art. 58 Str.). Dat van de Raad van Advies wordt door deze zelf ontworpen doch door de Gouverneur bij resolutie vastgesteld (art. 31 Str.). De term Rekenkamer komt anders dan in de grondwet in de staatsregeling niet voor. Er is sprake van een onafhankelijk orgaan (art. 125) zonder enig voorschrift voor een orde-reglement. Tenslotte is er dan het reglement voor de Raad van Ministers met dezelfde ontstaansprocedure als van de R.v.A. doch dat goedkeuring bij landsverordening behoeft (art. 41). Hier valt op te merken, dat als de vaststelling door de Gouverneur geschiedt, de vereiste van de goedkeuring slechts een formaliteit is, immers amendement is niet mogelijk. Het reglement is door de goedkeuring bij landsverordening geen landsverordening geworden. Het blijft een reglement dat hoogstens gelijk in rang wordt geacht aan de landsverordening maar dan wel met het gemis van de intrinsieke legislatieve waarde. Van al deze orde-reglementen wordt alleen dat der Staten in het openbaar gehanteerd. De overigen hebben een meer intern gerichte werking in besloten kring. M.u.v. de dubieuze status van dat van de Ministerraad vormt dit complex reglementair recht hiërarchisch staatsrecht van lagere rang en kracht dan dat vervat in landsverordeningen. In de staatkunde ziet men dit weleens over het hoofd. Het vragenrecht in het reglement is van lagere rang en kracht dan de parlementaire rechten in de Staatsregeling verankerd. Dit bleek

recentelijk bij onze vaders helaas nog geen wetenschap te zijn.¹⁵

Het staatsrecht vervat in landsverordeningen, z.a. het kiesrecht, het beheer der districten, betreffende dorpsgemeenten, waterschappen, ministeriële verantwoordelijkheid, de rekenkamer, onteigening, etc. etc. vormt het de facto onschendbaar recht. De facto, omdat voor landsverordeningen een „grondwettelijke” onschendbaar-verklaring als voor de wet ontbreekt doch hier een analoge praktijk als de jure in Nederland, bestaat.

De landsbesluiten worden door de Gouverneur de Raad van Advies gehoord, uitgevaardigd. Hij doet dit binnen de grenzen zijner bevoegdheid, die hij heeft zowel als vertegenwoordiger van het hoofd der Regering van Suriname als van de Regering van het Koninkrijk. De twee onderscheiden soorten van landsbesluiten t.w. de zelfstandige en die krachtens delegatie mogen bepalingen door straffen te handhaven slechts inhouden uit kracht van een algemene landsverordening die de op te leggen straffen regelt. Uit het voorgaande blijkt dus duidelijk dat een landsbesluit als wettelijke regeling, formeel van lagere orde is dan de landsverordening. Derhalve is ook de kracht van het staatsrecht in het landsbesluit wanneer de algemene maatregelen dit bevatten van minder gehalte, dan al de eerder besproken wettelijke regelingen.

De laatste groep wettelijke regelingen (art. 2 lid 6. Str.) zijn de keuren en reglementen door zelfstandige gemeenschappen binnen de grenzen hunner bevoegdheid uitgevaardigd. Voor zover deze regelingen staatsrecht bevatten is dat van de laagste rang en geringste kracht. Hun reikwijdte gaat niet verder dan het gebied en de belangen van die lagere corporaties i.c. de dorpsgemeenten en waterschappen. Hun regelingen zijn voorts aan beperkingen en toezicht onderworpen en worden bedreigd met schorsing en vernietiging wanneer er sprake zou zijn van strijd met hogere wettelijke regelingen of het algemeen belang (art. 86 Str.).

Last but not least, integendeel, worde hier genoemd de overeenkomsten met andere Mogendheden en met volkenrechtelijke organisaties voor zover zij in Suriname — en in het Koninkrijk — van toepassing zijn. Ofschoon in art. 2 van de Staatsregeling deze categorie na het Statuut wordt genoemd meen ik op grond van de artt. 63 en 66 van de Grondwet te mogen stellen dat indien een dergelijke overeenkomst staatsrecht inhoudt zoals b.v. de conventie van Rome inzake de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden — nationaal grondrechten genoemd —, dit staatsrecht als het hoogste geldend staatsrecht moet worden gekwalificeerd.

Op grond van al de besproken wettelijke regelingen voor

zover regels behelzend de staat betreffende, komen wij tot de volgende hiërarchie van staatsrecht:

1. Verdrags- of internationaal staatsrecht
2. Statuut — of statutair recht
3. Grondwets — of grondwettelijk recht
4. Staatsregeling-recht
5. Rijkswets- en Algemene Maatregelen van Rijksbestuurs-recht
6. Landsverordeningenrecht
7. Landsbesluiten-recht
8. Orde-reglementenrecht
9. Keuren- en reglementenrecht
10. Resoluties en beschikkingsrecht

Het betreft hier het Surinaams Staatsrecht. Voor het Nederlands Staatsrecht durf ik dezelfde rangorde met enige wijzigingen en vervangingen te stellen.

Het vaststellen van de rangorde is van nut voor de bepaling van de praktische kracht, de toepasselijkheid c.q. toetsbaarheid door de uitvoerders of toepassers en voor de sanctie. Over het zuiver juridisch aspect hieronder.

Jurisprudentierecht en gewoonterecht

Een integrerend en markant deel van het constitutioneel recht vormen deze twee rechtscomplexen.

De staatsrechtelijke jurisprudentie betreft doorgaans alleen de rechtspraak inzake de naar buiten werkende staatsrechtelijke normen, also die welke betrekking hebben op de verhouding overheid-burger. Wij laten hier buiten beschouwing de administratieve rechtspraak en die van de Raad van State. Opgemerkt dient hier dat bij ons sinds 1865 de Raad van Bestuur resp. de Raad van Advies rechtsmacht kan erlangen in geschillen van bestuur maar dat de betreffende bepaling tot de huidige dag een dode letter is gebleven. Algemeen wordt aanvaard als aanvullende bron van recht de vaste jurisprudentie, het rechtspraakrecht of rechtersrecht.

De rechter spreekt — moet spreken — recht volgens de wet¹⁶ d.i. de officiële, bindende regels. Dat deze regels dikwijls aan duidelijkheid te kort schieten, dubbelzinnig of onvolledig kunnen zijn is een bewezen feit. De rechterlijke interpretatie leidt dan tot de zgn. rechtsvinding. Welnu, als het recht door deze bovenal onpartijdige en onafhankelijke rechtstoepasser gevonden wordt, waarom zou het niet officieel mogen gelden, dus bindend zijn. De wetgever is immers bewust van eigen woorde-lijke imperfectie en min of meer visionair gebrek. De wetstoepasser heeft de gelegenheid langs de weg van alternatieve in-

interpretatie de wet up to date te houden. Dit en nog veel meer zijn de argumenten pro jurisprudentierecht. Het juridisch bezwaar zit in het feit dat uitsluitend aan de wetgever(s) constitutioneel de bevoegdheid tot rechtgeving is toebedeeld, dat dus geen product van andere dan wetgevende instanties of via delegatie, als recht, dus zowel de overheid als burgers bindende regels, dient te worden erkend.

Vervolgens een bezwaar hierin gelegen dat de „vinding” van slechts één man, de unus iudex, voor recht kan gaan gelden anders dan de collectieve wil van de wetgever met de preponderante positie van de vertegenwoordiging des volks.

Zelfs indien een casus de rechterlijke ladder tot de hoogste instantie bereikt en als een soort Godsoordeel een beslissing valt die rechtsvinding inhoudt, en dus als recht wordt aanvaard en toegepast, ontbeert dit het alleressentieelste element van participatie van de staatsgemeenschap voor wie het geldt. Daarenboven bestaat te onzent (in het koninkrijk) geen wettelijke verplichting voor de lagere rechter om de vindingen der hogere voetstoots te volgen zij het dat in de praktijk van de rechtspraak gelukkig de gewoonte wel bestaat. Niet slechts voor het vertrouwen in de rechtspraak maar ook voor de eenheid, zekerheid en omljndheid van het jurisprudentierecht dat mede 's mensen handelen en wandelen richt en bepaalt, zal van deze goede gewoonte niet mogen worden afgeweken. Helaas komt dit nog weleens voor. Ruim een jaar geleden nog in Suriname.¹⁷ Een ernstig bezwaar van dit recht vind ik dat het steeds blijft groeien, omvangrijker worden, zonder dat de wetgever de vaste regels geleidelijk aan in de wet incorporeert. Zo kan, dunkt mij, uit de geldende jurisprudentie over de grondrechten, de onrechtmatige overheidsdaad, het toetsingsrecht, over het zgn. freies Ermessen, over competentie-kwesties, etc. etc. toch concrete en zekere regels tot wettelijke — dus voor de burger minder moeilijk bereikbaar — worden gemaakt. Dit is bovendien een noodzakelijke tegemoetkoming aan de fictie van „een ieder wordt geacht de wet te kennen” als men deze in letterlijke zin opvat. Als de burger de wet moet of zelfs kan kennen dan zal hij het rechtspraakrecht nog niet kunnen en behoeven te kennen. Maar dit geldend, zal het onverkort op hem van toepassing zijn. Hier nu zit m.i. iets onbevredigends en onredelijks in. Over de frustratie van wetgeving door jurisprudentierecht en over de rechtens unconstitutionaliteit van deze afgeleide bron van recht, van deze wijze van rechtgeving die zelfs door de wetgever met lankmoedigheid, zachtmoedigheid en méér nog zelfs met laksheid en een soort substitutionele houding wordt aanvaard — mij in strijd lijkend met het beginsel van de trialsleer — zal ik het verder niet hebben.

De rol van de wetenschap is wel niet te onderschatten maar zij blijft bij rechtspraak en wetgeving toch een aanvullende,

corrigerende en ondersteunende ondanks de normatieve kracht van de staatsrechtswetenschap en de creatieve prestaties van staatsrechtsexperts.

Rechtvindende rechtspraak zal er om de genoemde en andere redenen altijd zijn en nu we eraan vertrouwd zijn zullen wij die ook niet kunnen ontberen. Hoewel de wet in Nederland al jaar en dag onschendbaar is wijkt zij wel voor rechtspraakregels krachtens interpretatie. Er bestaan al enige bundels staatsrechtelijke jurisprudentie in Nederland en te onzent is er al een begin. De rang van dit recht is minstens gelijk aan die van de wet en lijkt het mij sterker vermits wetenschap en de rechtspraak zelve het volgen terwijl de wetgever er steeds rekening mede houdt. De vrees is niet ongegrond dat de omvang en importantie mede door de toegeeflijkheid van de wetgever dermate kunnen gaan toenemen, dat de rechtspraak een ware en officiële bron van rechtgeving wordt naast en ook nog boven de eigenlijke grondwettelijk gegrondveste wetgeving.

De wetgever zal daarom juist doen door van de rechtsvinding profiterend de regels welgeformuleerd wettelijk te maken. En dit ondanks alle nadelen van het wettelijk recht en alle voordelen van het jurisprudentierecht in de huidige vorm. Om wille van de rechtszekerheid, om wille van het algemeen geldend fundamenteel beginsel dat het volk zelf via zijn vertegenwoordiging zijn eigen recht schept.

Het staatsrechtelijk gewoonterecht tenslotte dat meer dan het jurisprudentierecht zich laat gelden heeft het grote gebrek van ongeschreven te zijn. Meer dan in enig ander onderdeel van het recht, m.u.v. het volkenrecht dan, neemt het in het staatsrechtelijk bestel een bijzondere plaats in. Dit is toe te schrijven aan de staatkunde of politiek, die met of zonder een ideologie als basis praktisch onberekenbaar is. Het machtslement dat in de politiek uiteraard centraal is, doet onmiskenbaar zijn invloed gevoelen en gelden in de rechtssfeer. Reeds omstreeks een eeuw geleden constateerde Buys wat heden ten dage nog evenzeer het geval is nl.: „Terwijl het onbetwistbaar de roeping is van het staatsrecht om de leidsman te zijn van de politiek, zien wij hoe de politiek zich meestal opwerpt als leidsvrouw van het staatsrecht en hare begrippen op dat recht overdraagt.”¹⁸ Dit als waar aanvaardend moet worden toegegeven dat evenals b.v. de rechtspraak anterior is aan wetgeving, de staatkunde of politiek aan het theoretisch staatsrecht is voorafgegaan. Haar invloed is er en zal steeds blijven. Het parlementaire stelsel is gevestigd als resultaat van politieke machtsstrijd. Het is ongeschreven recht dat de kenmerken van het normale gewoonterecht niet bezit doch niettemin, gemakshalve, aldus wordt genoemd. Vooral op het gebied van procedures, van formaliteiten intern en in de verhoudingen tussen de staatsorganen waar stringente geschreven regels ontbreken, ontstaan gewoonten of conventions met dwin-

gende kracht. Niet steeds zijn deze gewoonten opvallend zo b.v. de protocollaire, en die bij voordrachten en benoemingen en voorts gedragsregels in parlementisme en bestuur.

Een zeer in het oog springend en uitermate gewichtig caput in constitutionalibus waar hoegenaamd geen geschreven regels voor bestaan is de kabinetsformatieproblematiek. Dit wordt geheel en al beheerst door gewoonteregels. Een analyse geeft te zien dat het een compleet complex van conventions is, die rechtskrachtig gelden.¹⁰ Schier eindeloos althans het volk vervelende langdurigheid wegens het politiek gemarchandeerd schept de formatie soms meer problemen dan dat zij oplost. Het geeft dikwijls een komisch schouwspel te zien van gewichtigheid, geslepenheid, harheid en handigheid, overdrevenheid, etc. etc. het centrale landsbelang daarbij over het hoofd ziend. Meermalen ontlokken formaties de ernstige critiek van wetenschapsbeoefenaren z.a. van Leidse hoogleraren.²⁰ Nog zijn begrippen als kabinet, informateur en formateur, partij, fractie, demissionair, motie en zovele andere buiten de grondregeling gebleven. Staatkundige termen die langzamerhand in wettelijke regelingen z.a. van het kiesrecht en orde-reglement overgaan geven o.m. houvast. Het ontbreken van een authentieke, wettelijke omschrijving geeft de begrippen weliswaar een grote flexibiliteit bij de hantering doch ook onzekerheid. Door langdurig en frequent gebruik zijn bepaalde termen al praktisch geijkt. Bestaat er dan geen behoefte aan officiële vastlegging van termen en gewoonteregels, overwegende bezwaren zie ik niet als rechtszekerheid een niet genoeg te waarderen geestelijk goed is. De grillen, de grilligheid en niet zelden de gruwel van de politiek dienen evenals andere gebieden van het maatschappelijk leven door het recht in toom gehouden te worden. Een vreedzame rechtsorde zal geen politieke escapades met maatschappelijk desestreuze gevolgen kunnen dulden. Zij mag zoiets niet eens riskeren. Gewoonteregels in en door de staatkunde ontstaan moeten behoedzaam gelegaliseerd worden. Zoals vele ideeën en adagia in politicis vinden zij hun wettelijke kristallisatie helaas pas na rampzalige revoluties en rellen. De geschiedenis is daar om dit te bewijzen.²¹

Niet gering zijn de gewoonteregels die wettelijke regels op zij zetten. De normatieve kracht van het feitelijk gebeuren of gebruik noemt men dat. Slechts één voorbeeld zij hier genoeg. Art. 17 lid 2 Str. zegt: „De Raad van Ministers kiest zijn voorzitter uit zijn midden.” De gewoonte, dat de formateur deze reeds aanwijst en bij de formatie stipuleert, maakt genoemde bepaling tot een dode letter. Ik entameer nog slechts iets moreels nl. de zuiveringseed of -belofte die afgelegd moet worden terwijl de politieke gewoonte daarmee in flagrante strijd is.

De wet c.q. landsverordening houdende algemene bepalingen der wetgeving onthoudt in art. 3 de gewoonte rechtskracht

tenzij de wet zulks gunt. Dit geldt voornamelijk in het privaatrecht. Het strafrecht duldt geen gewoonteregels terwijl het staatsrecht er eenvoudig niet zonder kan door de invloed van de staatkunde.

Zo zien wij dat staatsrechtelijke gewoonteregels van groot gewicht zijn — ja, soms zelfs meer dan van grondwettelijke en wettelijke regels — waarnaar organen doch ook wel burgers zich in het staatsleven plegen te gedragen uit gevoel van plicht en gehoorzaamheid.

Uit het voorgaande is de plaats, de rang en de kracht van deze twee constitutionele rechtscomplexen wel voldoende duidelijk geworden en blijft derhalve een evaluatie der regels in het algemeen hier achterwege.

Codificatie van staatsrecht en van administratiefrecht schijnt niet wel doenlijk en van het eerste vooral niet raadzaam te zijn.

Het complex van al de regels en regelingen, zo verschillend van herkomst, benaming, aard, rang en kracht die tezamen het staatsrecht uitmaken blijkt nu wel duidelijk het meest gecompliceerde te zijn. Dit lijkt mij niet bepaald een voordeel voor het rechtsidee. Een waar staatsrechtelijk labirint!²² Anders dan het altoos „ge-B.W.” door juristen i.h.b. civilisten, wegens de samenvatting van het gehele burgerlijk recht in een wetboek, dat gelijke rechtskracht heeft als de wet.

In onze opsomming vermelden wij ten overvloede sub 10 resoluties en beschikkingen. De eerste gaan formeel uit van de Gouverneur, de tweede van de minister terwijl ook nog van de collectiviteit van ministers zgn. raadsbesluiten of -beslissingen, met ook naar buiten, dus buiten de administratie, werkende rechtskracht, kunnen uitgaan.²³ Aangezien deze materie tot het administratiefrecht of bestuursrecht behoort, wordt zij hier slechts geëntameerd.²⁴

Wezen en waardering van de rechtsstaat

In onze rechtspraak trok de volgende overweging in een recent kortgeding-vonnis mijn aandacht:

„...dat de Bond een pressie middel heeft gehanteerd om bepaalde eisen af te dwingen en zijn privé-belangen of belangen van de leden gesteld heeft boven het algemeen belang, hetgeen in een rechtsstaat ten enenmale ontoelaatbaar is.”²⁵

De rechter gaat er positief van uit dat de Surinaamse staat een rechtsstaat is en waardeert deze door bepaalde gedragingen te diskwalificeren daar die i.c. het wezen ervan evident aantasten. Hier wordt vermoedelijk verondersteld dat een ieder, althans partijen geacht worden te weten wat de rechtsstaat precies is. Dat recht en rechtspraak in hun functie niet zonder ficties en veronderstellingen kunnen, behoeft hier geen betoog.

Voor de staatsrechtsbeoefenaar ware het evenwel van nut in het vonnis 's rechters visie of idee te lezen over het fenomeen rechtsstaat. Zoals in het vonnis gesteund wordt op een der coryfeeën van het Nederlands staatsrecht t.w. Prof. mr. P.J. Oud, ware desnoods de omschrijving van een derzulken geciteerd of genoemd. Zekerheidshalve!

De rechter keurt af, dat:

1. een pressie-middel wordt gehanteerd om bepaalde eisen af te dwingen

2. bijzondere belangen worden gesteld boven algemene daarbij verklarende dat zulks in een rechtsstaat ten enenmale ontoelaatbaar is. Moet à contrario worden geconcludeerd, dat, indien zulk soort handelingen in een staat wel wordt getolereerd er dan geen sprake zou zijn van een rechtsstaat? Postuleert de ontoelaatbaarheid van genoemde overwegingen ontwijfelbaar de rechtsstaat? Dat pressie-middelen worden gebruikt om aan vermeend redelijke en rechtvaardige eisen kracht bij te zetten of als ultima remedia gehanteerd worden om zulke eisen af te dwingen is al lang geen abnormaliteit nog minder subversiviteit meer maar binnen de wettelijke perken als democratisch geoorloofd in elke staat. Tegen het middel *staking*, massaal ondernomen, en, rechtens toegestaan of niet, is tenslotte geen kruit gewassen!

Is het niet normaal dat privé of bijzondere belangen bij personen en organisaties (moeten) prevaleren boven algemene? Moet bij het streven en handelen met of zonder pressiemiddelen hiernaar dit nu als ontoelaatbaar in een rechtsstaat worden gekwalificeerd? Is niet het private het oorspronkelijke als eerder betoogd en geldt niet nog altijd en overal: *charity begins at home*!?

Nota bene „ten enenmale ontoelaatbaar.” Het waken voor het algemeen belang is taak van de overheid. Dit waken zal niet op willekeur maar op wet d.i. op recht moeten steunen. Of de overheid die voormelde handelingen rechtens al of niet toelaat, doet aan de existentie van de rechtsstaat niet-veel-toe of af. De versterking „ten enenmale” komt mij dan ook op zijn minst ietwat overdreven voor.

Deze korte annotatie — van een overweging — acht ik te dezer plaatse nodig om aan te tonen hoe zelfs officieel de term rechtsstaat als ideaalstaat wordt bedoeld en gebruikt i.c. dienstbaar wordt gemaakt aan juridische argumentatie.

Zo las ik in een vrij eenvoudig en niet-origineel commentaar op of n.a.v. een kortelings gewezen administratiefrechtelijk vonnis de conclusie van het bestaan van de rechtsstaat op grond van de mogelijkheid van rechterlijke tussenkomst en — even-

tuele — veroordeling van de overheid in een geschil met de burger i.c. een ambtenaar.²⁰

De veronderstelling van de rechtsstaat kan ook geput worden uit de conclusie van een waarnemer „dat de laatste tijd de neiging tot vorming van een politiestaat optreedt.”²¹ Immers is de politiestaat een der terminologische tegenstellingen niet alleen maar ook wezenlijk de antipode. De bewoordingen van de aangehaalde conclusie impliceren dat deze er nog niet is en dat dus de rechtsstaat hier een feit is.

Alvorens nader op een en ander in te gaan zij opgemerkt dat deze materie thuis hoort bij de staatswetenschap doch dat zij ook onderwerp zowel van de wetenschap van het staatsrecht als van het volkenrecht uitmaakt.

De staat verschijnt oorspronkelijk bij de Grieken en evolueert zich door de middeleeuwen heen tot de hedendaagse moderne.

De klassieke staat kenmerkt zich rechtelijk door zijn beheersing door het privaatrecht. De middeleeuwse ook nog door dit recht echter vermengd met de heersende feodale rechtsopvattingen met corporatieve trekken en onder kerkelijke invloed of er tegenover staand.

De moderne staat dateert van de Franse omwenteling. Legio zijn de theorieën over het wezen en doel van de staat sinds Plato tot op onze dagen.

Niet op de bestaan hebbende en nog bestaande staatsvormen doch de speciale soort die wij rechtsstaat plegen te noemen richten wij thans onze aandacht. Voor het begrip staat mogen de omschrijvingen nogal uiteenlopen, inhaerent daaraan wordt algemeen aangenomen de presentie van gebied, gemeenschap en gezag als elementen of substraten. Aan deze essentialia verbindt men nog diverse criteria z.a. van integriteit, exclusiviteit, soevereiniteit, immuniteit, etc.

De Engelse (recht)staat heeft zich ontwikkeld van een *dominium politicum et regale* tot de huidige *King-in-Parliament*-rechtsstaat. De Fransen groeiden van het *dominium regale*, de koninklijke machtsstaat, evenals Nederland tot 1868, tot de zgn. parlementaire d.i. democratische rechtsstaat.

Voor Duitsland hebben aldaar tot zijn tijd de grootste staatsrechtsgeleerde Von Gneist²² en zijn school zich diepgaand bezighouden met het begrip rechtsstaat waarbij het accent duidelijk meer op de staat valt. Men denke aan de staat als de geperсонifieerde rechtsorde van Kelsen en de Jellinekse leer, „dasz im modernen Staat alles Recht in staatlich geschaffenes und staatlich zugelassenes Recht zerfällt.”²³

De voor Duitsland zelf ook rampzalige tweede wereldoorlog en zijn naweeën hebben het Duits staats- en filosofisch denken niet onberoerd gelaten. Ten bewijze hiervan noem ik

hier van hun literatuur slechts het boekje van Herbert Schambeck het vorig jaar verschenen, getiteld "Vom Sinnwandel des Rechtsstaates". In deze voordracht voor het Berlijns Juristen Genootschap geeft de auteur op voortreffelijke wijze en in kort bestek de betekenisverandering die het begrip in de loop der tijden als gevolg van wijziging in politiek en rechtsdenken, maatschappelijke en andere stromingen heeft ondergaan. Aan het begin reeds zegt hij dat in enge zin de staat een rechtsstaat is, "wenn das Recht nicht allein Mittel, sondern Masz seiner Herrschaft ist". Bijna aan het eind komt hij tot de volgende moderne visie waarmee wij geheel kunnen instemmen:

*"Es kommt vielmehr darauf an, den Staat als eine organisierte Gesellschaft zu verstehen, die eine Schicksalsgemeinschaft aller mit einem Recht auf Freiheit und Würde ausgestatteten Menschen ist, in der es nicht darauf ankommt, dass einige wenige sich politisch, kulturell, wirtschaftlich oder sozial die Freiheit untereinander aufteilen, sondern in der es sich als notwendig erweist, allen an der einen Freiheit Anteil zu gewähren"*³⁰

Duidelijk wordt de menselijke vrijheid hier centraal gesteld, begrijpelijk in een tijd voor Duitsland als mogendheid met nog geen volledige soevereine vrijheid en mondiaal gezien herleving der mensen- en vrijheidsrechten.

Een eeuw geleden gaf Buys de doelstelling aldus aan:

*"De Staat moet Rechtsstaat zijn; dat wil niet zeggen état-gendarme, enkel met de taak belast om voor de rechtsveiligheid te zorgen, maar rechtsstaat in dezen zin, dat de werkzaamheid van den Staat, op welk gebied dan ook, naar vaste rechtsbeginselen plaats moet hebben en zich niet behoort uit te strekken tot andere menselijke handelingen dan die, welke in de sferen van het recht te huis zijn."*³¹

Hiertegenover stelt Krabbe, dat men met het uitheemse woord Rechtsstaat ter kenschetsing ener deugdelijke staatsinrichting niet de taak van de staat op het oog heeft, maar de wijze waarop die taak moet worden vervuld; het doelt op een in de plaats stellen van de heerschappij der wet voor de subjectieve inzichten van hen, aan wie de leiding van de staat is toevertrouwd.³²

Böhtlingk tenslotte meent, dat naar Westeuropees inzicht „de rechtsstaat een staat is, waarin de wilsvrijheid van gezagsdragers is beperkt door grenzen van recht.”³³

Met deze enkele uit de vele omschrijvingen volstaande stel ik, dat de RECHTSTAAT de realiter onbereikbare ideaalstaat zal blijven. De staat, waarin het RECHT soeverein is, waaraan zowel de collectiviteit als de integrerende entiteiten c.q. over-

heid en onderdaan geheel zijn onderworpen. Maar dan ook aan werkelijk recht, aan waar recht en niet aan schijn- of pseudo-recht!

Met het voorgaande is een kenschets gegeven van de rechtsstaat. De staat die m.i. nimmer bereikbaar zal zijn omdat die menselijkerwijs gezien de volmaakte staat zal zijn, die de mens met zijn onvolmaaktheden, met zijn gebreken en dus met veel pseudo-recht dan werkelijk recht niet zal kunnen vormen of vestigen. Deze nogal pessimistische visie pretendeert niettemin realistisch te zijn. Zij loochent geenszins dat die staat dicht benaderd kan worden en wellicht ook wordt. Dit laatste wanneer er vrede heerst want dit impliceert, althans indiceert dat er recht is. Er kan sprake zijn van welzijn en welvaart. Deze laatste behoeft allermindst op een rechtsstaat te duiden. Böhtlingk heeft dan ook gelijk als hij zegt: „Toch meen ik, dat rechts- en welvaartsstaat niet onverenigbaar hoeven te zijn”. De vereniging zal de ideale staat opleveren die we dan terecht als de RECHTSTAAT kunnen bestempelen. Elke welvaartloze staat kan hoogstens een quasi-rechtsstaat zijn. Want als het tegendeel van welvaart heerst zal de vrede ontbreken, zal het recht mank lopen.

Zo komen wij dan tenslotte tot het tegendeel van de rechtsstaat, die onder verschillende benamingen bestaat t.w. dictatuurstaat, politiestaat, machtsstaat etc. die alle duiden op overheersing van macht en willekeur. De wil van een of enigen is het richtsnoer van staats, gemeenschaps en het menselijk handelen. Meestal worden door brute, fysieke kracht het staatsverband en de orde in stand gehouden.

Zowel theoretisch als praktisch is de antithese meer dan duidelijk dan dat hier nader op behoeft te worden ingegaan. Zulks zou bovendien buiten het kader van onze bedoeling vallen.

Ik ga voorbij aan de onderscheidingen klassieke rechtsstaat, liberale rechtsstaat, sociale rechtsstaat, etc. omdat het m.i. nuanceringen, benaderingen, zijn vanuit bepaalde ideologische gezichtshoek van de reële rechtsstaat d.i. de staat stoelend op en beheerst wordend door universeel geldende rechtsbeginselen en daaruit voortvloeiend recht.

Met extra instemming citeer ik hier tenslotte Logemanns visie: „Overzie ik het geheel, dan lijkt mij, dat de rechtsstaat in de zeer ruime definitie van Böhtlingk nog tot onze tijd kan worden gerekend. De leuze die men zou kunnen aanheffen: „perfectionering van de rechtsstaat”, lijkt te passen op de tijd van Buys en de hem opvolgende generatie. Heden ten dage is het wachtwoord „verhoogde rechtsbescherming voor de burger” meer ter zake maar dan ook stellig actueel.”³⁴ Echter zou ik zeggen van de veronderstelde rechtsstaat!

De eeuwen door heeft de mens in zijn filosofie gepeinsd over recht en staat. Dromers en denkers vereenzelvigden de ideale staat met het Paradijs of het Jeruzalem of een Utopia. Despoten en dictators scheppen dadelijk hun egocentrische wils- of willekeursstaat.

Theocratische opvattingen voeren alles terug tot of leiden alles af van de oerbron aller dingen n.l. God. Rechtsfilosofen en anderen hebben oorsprong, aard, wezen en doel van het recht blootgelegd. Onontgonnen zijn deze gebieden dus niet, integendeel. Zou er nog iets nieuws over deze abstracta te bedenken zijn? Misschien wel, maar hoeveel dan?

Zowel de leer van de staatssoevereiniteit als die van de rechtssouvereiniteit heeft tot object de verhouding recht en staat.

De eerste kan niet leiden tot de rechtsstaat zoals wij die zien.

De tweede juist wel. Krabbe³⁵ leert, dat het recht niet een uitvloeisel is van de wil des staats, maar dat de staat in zijn bestaan is een product van het recht en volledig hieraan onderworpen. Kranenburg³⁶ een zijner adepten, definieert de staat als de juridische organisatie van de natie. Ik prefereer een bepaalde volksgemeenschap op een bepaald territorium boven natie. Bondig gezegd, juridische organisatie, d.i. georganiseerd door speciale regels betrekking hebbend op een zich als natie manifesterende territoriale volksgemeenschap. Dit noemen we het staatsrecht. Vrijwel alle verhandelingen over de rechtsstaat hebben het over de staat in volkenrechtelijke zin d.i. de zgn. soevereine staat. De vraag rijst dan ook of rechtsstaat en de status van onderhoorheid kunnen samengaan. M.a.w. kan een kolonie, een mandaatgebied, een protectoraat, etc. wel een rechtsstaat wezen. Uit de aard van de verhoudingen met het moederland stellig niet. Het opperbestuur, het opperrecht, het oppertoezicht, etc. zijn daargesteld en samengesteld buiten de volksgemeenschap en zelfs ver en vaak vreemd van haar. Dit betekent buiten de volkswil om. In deze constructie kan een rechtsstaat slechts van de gebrekkigste soort bestaan, maar dan spreke men ook liever niet van een rechtsstaat, de ideale bedoelend.

Als rechtsproduct is de staat in zijn structuur, gestalte en inhoud kortom in zijn kwaliteit geheel afhankelijk van het staatsrecht, dat zelf nauwelijks bestaanbaar is zonder voortdurende beïnvloeding en bevruchting door de staatkunde of politiek.³⁷ Door politieke compromissen wordt dit voor een belangrijk deel bepaald. Als evident en onomstotelijk het meerderheidsrechtsbewustzijn in de hoogste wet is gekristalliseerd, dan is het hoogste recht het democratisch fundament voor de staatsinstellingen.³⁸ De creatie en de competentie der staatsorganen,

hun onderlinge verhoudingen en die tot de burgers zijn de fundamente van de staat, die in de hoogste wet, de grondregeling, worden vastgelegd. Hiervan uitgaande zou men allicht geneigd zijn elke staat als rechtsstaat te kwalificeren. Dit nu zou volstrekt onjuist zijn. Immers, de grondregeling moge weliswaar op de meest rechtsbevredigende wijze zijn tot standgekomen, de wetgeving die daarop stoelt, n.l. het product van de wetgever die grondwettelijk het aanzijn kreeg, functioneert autonoom en staat steeds onder de heersende invloed van de sprekende minderheid, het parlement, en dan daarvan weer de meerderheid. De staatsorganen functioneren volgens de wetten en volgens ongeschreven recht. De aanvaarding van de triasleer betekent zoveel mogelijk afbakening en eerbiediging van elkaars competenties. Zij betekent en beoogt *evenwicht* tussen de zgn. machten en geen *overwicht*. In Engeland was het parlementair overwicht allengs, sinds 1215, zo gegroeid dat Oppenheim niet zonder enige instemming constateerde dat het Engelse parlement alles kan, behalve van een man een vrouw en van een vrouw een man maken. Na de val van het absolutisme in Frankrijk kreeg men het ander uiterste door bij de vastlegging van de trias als eerste te noemen de Vertegenwoordigende Hoogste Macht. In Nederland ging het vorstelijk overwicht in 1868 over op het parlement. Ook in een der meest democratisch geheten landen t.w. Amerika met zijn vrij ver gevoerde balance of powers is het met het voor de rechtsstaat onontbeerlijke daadwerkelijke evenwicht niet steeds maar ook steeds niet *comme il faut*, getuige o.m. de rake opmerking "*the Supreme Court has become a manufacturer instead of an interpreter of the law*".³⁹ Terwijl Van der Burg in zijn waardevolle oratie aantoonde de overwinning van het staatsrecht⁴⁰ op machtsmisbruik, willekeur en onderdrukking, dus op politiek van de slechte soort, constateert Van Maarseveen in zijn eveneens waardevolle rede ondanks het gehuldigde triasbeginsel een duidelijke heerschappij van de Ministerraad⁴¹ in de staatkundige verhoudingen tussen de organen.

Formeel juridisch, dus grondwettelijk en wettelijk, mag de staat een rechtsstaat heten of schijnen, de macht in en van de staatkunde brengt hem onweerstaanbaar in discrediet.

De invloed en de kracht die de rechterlijke macht in het staats- en rechtsbestel thans heeft door de groeiende hoeveelheid als recht erkend wordende jurisprudentie ondanks de toenemende en vrij algemene critiek op de rechtspraak en de niet-democratische procedure bij de benoeming van rechters zijn m.i. stellig ook niet bevorderlijk voor de rechtsstaat-pretentie. In Nederland is al geruime tijd sprake van een vertrouwenscrisis in de rechtspraak c.a. Ook in ons land is de laatste tijd nogal wat critiek te horen en stellig niet onterecht. In 1959 poneerde ik, dat de rechterlijke organisatie hier in beginsel onbe-

vredigend is.⁴² Ik persisteer hierbij omdat inmiddels weinig of niets ten goede is veranderd. Een onderwerp waar een apart hoofdstuk voor nodig is en dus hier gevoeglijk buiten beschouwing blijft.

Het kiesstelsel en het kiesrecht zijn duidelijke compromissen van de toen heersende politieke groeperingen.⁴³ Het is een totaal onbevredigend aspect van ons rechtsbestel. Als een fundamenteel democratisch recht geeft het het parlement zijn legitimatie van democratie via representatie. En het is het parlement dat als wetgevend orgaan het voornaamste recht mede-geeft. Zo b.v. gehoorzaamt ons kiesrecht niet aan de hogere norm „Ieder kiezer brengt slechts één stem uit” (art. 46 Stat., art. 43 lid 2 Str.),⁴⁴

Door de willekeurige numerieke samenstelling van ons parlement vindt niet zelden de mogelijkheid plaats dat de wil van de minderheid van de volksvertegenwoordiging „recht” wordt. Voor onze hoogste wet signaleerde ik dat al voor wat haar wijziging betreft; gewone landsverordeningen kunnen bij aanwezigheid van 20 leden met 11 van de 39 tot stand gebracht worden en als „recht” gelden. Dit wordt dan een onaanvaardbare fictie van de zgn. volkswil, of staatswil of de algemene rechtsbewustzijns-gelding.

De algemene wetgever die door de dynamiek van de maatschappelijke ontwikkelingen en daaruit voortspruitende behoeften en eisen de legislatie in details niet meer aan kan wordt tot delegatie genoopt. De aldus gegeven regels missen voor het rechtskarakter de essentiële democratische inspraak. De subdelegatie van wetgeving die extern werkende normen kan scheppen maakt door dit lager gegradeerd recht de distantie m.i. tot de rechtsstaat groter. Is het verwonderlijk dat men deswege de Administratie als de vierde macht⁴⁵ gaat zien. Het Bestuur, de Uitvoerende Macht, de Administratie, met de eigen sfeer van het freies Ermessen waarvan de grens niet vaststaat, steeds naar omstandigheden wisselt, noodwendig moet wisselen, maar daarom de rechtszekerheid ook wel frustreert. Een sfeer, waarvan de grenzen door het orgaan in functie zelf wordt bepaald en de rechtspraak slechts bij een beroep daarop als onpartijdige beslist of er sprake is van machtsoverschrijding en dus van rechtsaantasting. De herleving en herwaardering van de rechten en vrijheden van de mens vergen een verhoogde rechtsbescherming,⁴⁶ die nationaal invoering van speciale en specialistisch-geïdifferentieerde rechtspraak noodzakelijk heeft gemaakt en deels ook internationaal mogelijk is geworden als gevolg van de Conventie van Rome.

Als beoefenaar van het staatsrecht ben ik het eens met Van der Burg als hij dit kwalificeert als „ongetwijfeld het meest feestelijke, het meest plechtige deel van het recht”, echter met

enige restricties eerlijkheidshalve. Immers het zgn. „feestelijk” en „plechtig” karakter wordt door zijn flexibiliteit, onvastheid, variabiliteit, gradatie, etc. m.i. wel danig getemperd vermits deze aspecten aan de eenheid en hoogheid van het staatsrecht en daardoor voor de rechtszekerheid niet bevorderlijk zijn, integendeel. „Het staatsrecht is van hogere orde dan dat van de overige rechtsinstellingen”, aldus Von Schmid⁴⁷. Ik betoogde al eerder van de hoogste orde. Maar dan is het „summum ius, summa iniuria” ook het meest daarop van toepassing. Dit komt het meest tot uiting in en door de staatkunde, producent van conventions, wier onberekenbare invloed en effect op de legislatieve en bestuurlijke gang van zaken evident zijn. Het creëren van gewoonten in constitutionalibus, die derogeren aan moeizaam ontstaan en vastgelegd staatsrecht en die welke nimmer vast gelegd zijn z.a. het kabinetsformatie-normencomplex, verminderen juridisch houvast en vastigheid.

Het staatsrecht in zijn algeheelheid is het dat de staat en dus ook en vooral de rechtsstaat constitueert. De net genoemde schaduwzijde van dit recht in vergelijking tot b.v. het privaatrecht en het strafrecht dat voor nagenoeg geheel gecodificeerd is — in ons land is het Hindoe- en Moslimhuwelijksrecht apart gesteld — doet naar mijn mening wel tekort aan de vermeende rechtstatelijkheid van de staat. De bestaande staat zal daarom zijn primaire functie van bevrediging van de rechtsbehoeften van de gemeenschap door vaststelling van wat recht is terwille van de vrede en het welzijn, de universele rechtsbeginselen daadwerkelijk eerbiedigen en doen eerbiedigen en de daarop gebaseerde rechten en vrijheden van overheid en onderdaan behoorlijk waarborgen en werkelijk doen beleven.

De staat zal bij voortduring aan zijn eigen perfectie tot de slechts benaderbare rechtsstaat bezig moeten zijn.

Een waarschuwend geluid is niet misplaatst tegen de tendenz van een rechterlijke oppermacht of almacht uit overdreven en zelfs geduchte eerbied, uit overwaardering van haar onafhankelijkheid en onpartijdigheid, terwijl zij eenvoudig een menselijke, openbare macht is voor redelijke en constructieve kritiek steeds openstaand gelijk de andere uit de gemeenschap komende en haar dienende machten des staats! *De rechtsstaat duldt geen overmacht, ook niet van de rechter!*

De zich enorm uitbreidende staatstaak zal nochtans overeenkomstig en krachtens het staatsrecht vervuld moeten worden. Maar dan zal ook het staatsrecht als hoogste recht bij zijn productie en vastlegging aan de hoogste en strengste eisen, den volke satisfierend, moeten voldoen en bij de gelding vrede schenken.

In de gewaardeerde oratie van Böhlingk „De rechtsstaat Nederland” mis ik helaas een kritische kijk op de justitie en

enig commentaar op het positief staatsrecht in al zijn aspecten.

Ik ben van mening, dat bij het streven naar de democratische rechtsstaat de ondervolgende desiderata als conditiones sine quibus non moeten gelden:⁴⁸

1. een met de grootst mogelijke participatie van het staatsvolk tot stand gebrachte grondwet behelzende de hoofdbeginselen van het staatsbestel met een rigide wijzigingsprocedure;
2. creatie van de hoogste staatsorganen daarin met duidelijke attributie van macht, afbakening van hun competentie, de instelling van lagere corporaties of de mogelijkheid daartoe;
3. vastlegging daarin van door — praktijk, rechtspraak en wetenschap — geijkte algemene beginselen van behoorlijke wetgeving, bestuur en rechtspraak;⁴⁹
4. vastlegging daarin van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden en de mogelijke waarborgen; mogelijkheid van referendum;
5. vastlegging daarin van het meest democratisch kiesstelsel en de hoofdzaken van het kiesrecht;
6. democratisering van de hoogste staatsorganen door de ruimst mogelijke participatie van de burger;
7. democratisering, differentiatie en specialisatie van de rechterlijke macht en de rechtspraak;
8. waarborging van de onafhankelijkheid, zekerheid van integriteit en eruditie van rechters;
9. strikte handhaving van het beginsel van gelijkheid van allen voor de wet; eventuele instelling van de ombudsman;
10. bevordering van de aanwezigheid van goed functionerende communicatiemedia met name vooral van een vrije en gevarieerde pers;
11. realisering van verantwoordingsplicht of mogelijkheid daartoe van de daarvoor in aanmerking komende staatsorganen;
12. openbaarheid van openbare zaken;
13. decentralisatie van wetgeving en bestuur;
14. wettelijke regeling van het politieke partijwezen;⁵⁰
15. bevordering van een vrije en onafhankelijke wetenschapsbeoefening.

Zie hier de voornaamste grondvoorwaarden waarmee vooral staatsrechtsbeoefenaars zich voortdurend bezig kunnen houden, willen zij medewerken aan de uitbouw van de staat waarvan zij burgers zijn.

Hooggeachte Toehoorders,

Het denken en spreken over Staatsrecht en Rechtsstaat moge het bewijs zijn van mijn volledige bereidheid tot medewer-

king aan de uitbouw van de infrastructurele status van ons land ook en vooral nu in het ambt dat ik bekleed.

Op grond van het ervaringsfeit, dat het publiekrecht niet de intense en continuë belangstelling heeft als het privaatrecht waarin en waaruit de mens van nature privatim leeft en handelt, alsmede om het feit, dat de verantwoordelijkheid van onderwijs in en beoefening van de staatsrechtswetenschap op mij als de eerste in dit hoge ambt op de schouders is gelegd, meende ik heden Uw aandacht te moeten vestigen op dit als hoogste gekwalificeerde recht.

Ik vlei met met de hoop, dat Uw als staatsburger gebleken aandacht nu voor het staatsrecht een gestadige zal zijn terwijl van de studenten en de praktische staatkunde-bedrijvers onder U uiteraard veel meer nodig is dan enkel aandacht voor het staatsrecht en de rechtsstaat.

Mijne Heren Curatoren,

Ik beschouw het als een bijzonder voorrecht mij, in en voor ons in zovele opzichten behoeftig land, geheel te kunnen wijden aan onderwijs en wetenschap op het hoogste niveau. Gewis hebt Gij een bijzondere verantwoordelijkheid op U genomen door mij tot Hoogleraar te benoemen aan deze prille Universiteit. Ik twijfel er niet aan dat U Uw benoemingsverantwoordelijkheid met grote wijsheid, toewijding en beleid draagt. Gij kunt er van verzekerd zijn dat ik mijn beste krachten zal wijden aan de mij opgedragen taak. Het is voorwaar geen te onderschatten opdracht om de tweelingbroer van staatkunde nl. staatsrecht (en administratiefrecht) te doceren en te beoefenen vooral in een tijd waarin naarstig en zelfs nerveus naar de juiste en meest gewenste staatsvorm voor ons land wordt gezocht. Uiteraard houdt ook dit toekomstig aspect mij intens bezig. Gaarne betuig ik U mijn erkentelijkheid voor het in mij gestelde vertrouwen U de verzekering gevend het niet te beschamen.

Mijne Heren Hoogleraren en Docenten,

Gaarne zeg ik U mijn steun en medewerking toe, van U hetzelfde verwachtende. Van een harmonische en vruchtbare samenwerking tussen de leden van de senaat onderling en met de overige organen is het leven en lot van het nogal gewaagd experiment, „de Universiteit van Suriname,” voor het grootste deel afhankelijk. Dat wij dit in voldoende mate beseffen!

Met eerbied en grote erkentelijkheid gedenk ik wijlen mijn promotor, de hooggeleerde en hooggeëerde Logemann, die mij met zijn ontzagwekkende eruditie en vervuld met sympathie voor ons en ons land op voortreffelijke wijze leiding gaf bij mijn postdoctorale studie welke in vrij korte tijd tot een goed einde kon worden gebracht. Ik betrek in mijn dank en waardering

weduwe Logemann-Van Gogh wier warmte en genegenheid wij tot de huidige dag ervaren.

Met diep respect en weemoed denk ik aan mijn Ouders. Mijn Moeder mocht mijn benoeming tot gewoon docent nog wel blijde beleven. Vergunt mij, hooggewaardeerde toehoorders, dat ik hiër en nù, mij ertoe gedrongen voelende, nog een enkel woord aan hun nagedachtenis wijd. Vervuld met niet te verwoorden piëteit als kind tevens captain (oudste) van het elftal aan hen ontsproten, pleeg ik, nu ik als eerste in de „voorhoede” zit, de nobele plicht hen voor hun liefdevolle en strenge opvoeding, wijze lessen en stimulerende werkzaamheid uit de diepte des harten te danken. Wij berusten in het feit, dat zij zulk een moment niet kunnen beleven. Met onverdroten ijver zullen wij hun nagedachtenis blijven eren.

Mijn vrouw, zonder wier toegewijde hulp ik hier niet zou staan, mijn kinderen alsmede alle overige familieleden, die hier in groten getale aanwezig zijn, zeg ik hartelijk dank voor al het goede ondervonden.

Welgewaardeerde Heren Polak, Van der Hoeven, Koopmans, Cluysenaar, Brinkhorst, Troostwijk en Van der Burg.

Gij hebt allen zonder uitzondering gedurende Uw gasthoogleraarschap hier zich doen kennen als uitnemende docenten met begrip en sympathie voor onze situatie. Voor Uwe bijdrage en voor de plezierige en vruchtbare samenwerking doch vooral voor de interesse voor het staats- en administratiefrecht die U door Uw colleges hier nogeens extra wist te prikkelen, dank ik U zeer. De banden van vriendschap en wetenschap zie ik gaarne gecontinueerd.

Dames en Heren Studenten,

Tijdens mijn studie in de vijftiger jaren aan de Leidse Universiteit was het wel bijzonder ontmoedigend meermalen te vernemen dat de maatschappij aldaar overvoerd werd met juristen. De hoogste en hoge functies werden zoveel mogelijk door hen bezet, ook en vooral in de koloniën. De overdrijving wil, dat er voor Meesters in de rechten zelfs geen baan meer van portier en tramconducteur te vinden was omdat er al genoeg van hen waren.

De tijden zijn gekeerd. En in ons land blijft de behoefte aan goed geschoolde en bekwame juristen dringend bestaan. Goede en gefundeerde juridische kennis berustend op een degelijke algemene grondslag is absoluut onontbeerlijk voor Overheid, ambtenarij en het bedrijfsleven. Diplomaten, magistraten, advocaten, parlementariërs, politici, etc. ziedaar vooral de juristen. Bijkans een dozijn jaren heb ik diverse onderdelen van de

rechtswetenschap gedoceerd. Mij is veler ijver en ernst in al die jaren duidelijk gebleken. Enige der leerlingen zijn thans al mede-docent. Ik moge U op het hart drukken in Uw eigen belang en dat van Uw Land ernstig en toegewijd te studeren en met succes af te studeren. Studeert niet slechts uit jacht naar een hoge of lucratieve betrekking, voor het afleggen in ijlt tempo van tentamens en examens, doch studeert vooral uit liefde voor het recht en de gerechtigheid, zonder welke geen vrede c.q. geluk mogelijk is. Onze zeer gewaardeerde vriend en curator van onze Universiteit Prof. Mr. De Gaay Fortman zeide eens in zijn verheerlijking van het recht: „Majesteitelijker dan het recht is zelfs de liefde niet!” Het moge zo zijn! Daarom, Dames en Heren Studenten, studéert, zoekt het recht en dient het recht. Zoals tot heden in de prettigste harmonie samengewerkt, zal ik U daarbij zeer gaarne naar vermogen in alle opzichten bijstaan. Ik reken ook op U.

Ik dank U voor uw aandacht.

NOTEN

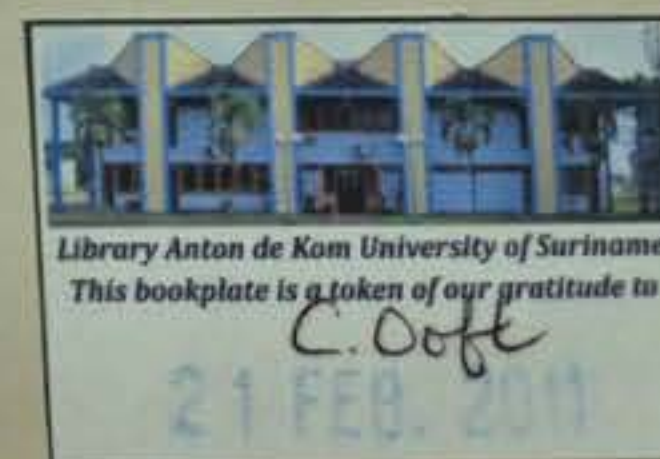
1. In een toespraak over „Het geheim van het Recht”.
2. Digesten I, 1, 2.
3. Id.
4. Handleiding tot de beoefening van Nederlandsch Burgerlijk Recht, Algemeen Deel, i.h.b. pag. 34-42.
5. Studiën over Staatskunde en Staatsrecht, Tweede Deel.
6. Zie zijn „Staatsinrichting en Staatsbestuur” en mijn bespreking ervan in *Justicia*, 1970, Afl. 2.
7. Zie sub 5, p. 492.
8. Hoeven, J. van der, zie De plaats van de Grondwet, p. 97 e.v. Zie ook zijn Koninkrijksrecht en het Ned. Constitutioneel recht.
9. Zie o.m. Van Vollenhoven, Staatsrecht Overzee en de handboeken van Van der Pot, Kranenburg en Oud.
10. Uitgegeven door N.V. Uitgeversmaatschappij W.E.J. Tjeenk Wilink, Zwolle.
11. Duynstee, Arresten over Staatsrecht en Staats- en strafrechtelijke jurisprudentie en annotaties, uitg. *Ars Aequi* 1951-'67.
12. Zie de betreffende hoofdstukken in zijn Staatsrecht Overzee.
13. Surinaamsch Staatsrecht en De Staatsinstellingen van Suriname.
14. Zie de officiële Handelingen van de drie zgn. Ronde Tafel Conferenties; Van Helsdingen, Het Statuut; Mitrasing, Tien Jaar Suriname.
15. Zie Mitrasing, Het vragenrecht van de parlementariër.
16. Wet resp. Landsverordening houdende Algemene Bepalingen.
17. Zie de vonnissen inzake de Waterlo'se woningontuiming van de kantonrechter (mr. V.d.B.) en daartussen het appelvonnis van het Hof, 1969.
18. Zie Buys t.a.p.
19. Zie o.a. Duynstee, De kabinetsformaties 1946-1965; Van Raalte, Het Nederlandse parlement; Lammers, De Kroon en de Kabinetsformatie.
Zie in dit verband De Gaay Fortman, Wijziging van ongeschreven staatsrecht.
20. De Leidse Hoogleraren bij de lange duur van 122 dagen in 1956.
21. B. v. de Franse revolutie, het jaar 1848, de wereldoorlogen, 1948 met de Universele verklaring van de rechten van de mens.
22. Poel, J. v.d. gebruikte dit als titel voor zijn boek.
23. Zie Van der Pot, Nederlands Staatsrecht, p. 374.
Zie vonnis Hof van Justitie van 6 okt. 1967, inzake Arias contra het Rijksdeel Suriname, opgenomen in het Sur. Jur. Blad, 1967 no. 9.
24. Zie Buiskool, Staatsinstellingen, p. 306-325.
25. De kantonrechter inz. Rijksdeel Suriname contra Douanebond.
26. Inzake Barend contra Rijksdeel Suriname, zie de pers; het Hof optredend als Administratief gerecht in eerste en hoogste instantie.
27. Zie De West, 13 sept. 1971, uitspraak Erik Pearl, metgezel(?) van het P.S.P. kamerlid dr. Van der Lek met de parlementaire delegatie in Sur.
28. Rudolf Gneist, Der Rechtsstaat, 1879.
29. Jellinek, Allgemeine Staatslehre, 3 Aufl. p. 367.
Prins, W.F., noot Ned. Jur. Prud. arr. H.R. 24 okt. 1969, bundel *Ars Aequi*, p. 130.
30. Herbert Schambeck, Vom Sinnwandel des Rechtsstaates, p. 1, 36-37.
31. Buys, t.a.p.
32. Krabbe in zijn rechtssouvereiniteitsleer.
33. De rechtsstaat Nederland.
34. Het wetsbegrip in Nederland door Böhtlingk/Logemann, p. 166.

35. Zie sub 32; zie ook Logemann, De theorie van het stellig staatsrecht.
36. Zie zijn werken Het Nederlands Staatsrecht, Inleiding in de vergelijkende staatsrechtswetenschap en Algemene Staatsleer.
37. Mitrasing, Staatsrechtelijke Opinions en Opstellen, p. 16.
38. Zie o.m. Mitrasing, De Proeve geproefd in het licht der historie, Sur. Jur. Bl. nov. '67, no. 9.
39. Zie Time nov. 22, 1968, p. 5.
40. De overwinning van het Staatsrecht, 1970.
Zie ook Koopmans, de wil van de wetgever.
41. De heerschappij van de ministerraad, 1969.
42. Stelling IX toegevoegd aan mijn dissertatie Tien Jaar Suriname, 1959.
43. Manipulaties met de grenzen van de kieskringen, samenvoegingen etc. het zgn. Amerikaanse gerrymandering-systeem.
44. Zie Mitrasing, Staatsrechtelijke Opinions etc. onder "One man one vote".
45. De openbare les van Crinice le Roy, 1969.
46. Zie Logemann, sub 34; zie Wessel, Burger contra Administratie, 1969, Simons, De ontwikkeling van de rechtsbescherming tegen de overheid.
47. In zijn Staat en Recht.
48. Wessel sub 6 geeft ook een catalogus van beginselen, op p. 6.
49. Mitrasing bepleitte dit al in zijn brochure Gedachten rondom een proeve van een onafhankelijkheidsverklaring voor Suriname.
Zie ook zijn Suriname in het volkenrecht.
50. Id. als sub. 49 zoals in West-Duitsland.

GERAADPLEEGDE ALGEMENE EN SPECIALE
LITERATUUR BETREFFENDE STAATSRECHT EN
RECHTSSTAAT

- BUYS, J.T., Studiën over Staatskunde en Staatsrecht
De Grondwet, I, II, III.
DE SAVORNIN LOHMAN, A.F. Onze Constitutie
KRABBE, H., Die Lehre der Rechtssouveränität, Beitrag zur
Staatslehre
Het rechtsgezag, 1917
Die moderne Staatsidee, 1919 (1915)
STRUYCKEN, A.A.H., Het staatsrecht van het Koninkrijk der
Nederlanden
De kleine staat
VOLLENHOVEN, C. VAN, Staatsrecht Overzee
LOGEMANN, J.H.A., De theorie van het stellig staatsrecht
POT, C.W. VAN DER, Handboek van het Nederlandse Staats-
recht en
DONNER, A.M. Publiekrechtelijke opstellen aangeboden aan
Prof. Mr. Dr. C.W. v.d. Pot
KRANENBURG, R., Het Nederlandsch Staatsrecht
Inleiding in de vergelijkende Staatsrechtswetenschap, Al-
gemene Staatsleer
De grondslagen van de rechtswetenschap
OUD, P.J., Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Ne-
derlanden
DONNER, A.M., Nederlands Bestuursrecht
STELLINGA, J.R., Grondtrekken van het Nederlands Staats-
recht
BELINFANTE, A.D., Beginselen van het Nederlandse Staats-
recht
HAERSOLTE, R.A.V. BARON VAN, Inleiding tot het Neder-
lands Staatsrecht
De staat als zuivere vorm des mensen i.h.b. Derde Boek
HOEVEN, J. v der, Pseudo-wetgeving
Regelmaat en Norm
POLAK, J.M., De eenheid van het recht
BERGH, G. v.d., Verzamelde Staatsrechtelijke Opstellen, Eerste
en Tweede Deel.
WHEARE, K.C., Legistatures
Modern Constitutions
DICEY, A.V., Introduction to the study of the Law of the Consti-
tution
WADE, E.C.S. & GODFREY PHILLIPS, G., Constitutional Law
DUGUIT, L., Traité de droit constitutionnel, 2e ed.
ESMEIN, A., Eléments de droit constitutionnel, 7e ed.
JELLINEK, G., Allgemeine Staatslehre

- KELSEN, H., Allgemeine Staatslehre
PRITCHETT, H.C., The American Constitution
SCHMID, J.J. von, Het denken over Staat en Recht in de tegen-
woordige tijd
FRIEDRICH, C.J., Rechtsfilosofie in historisch perspectief
POLAK, C.H.F., Ordening en rechtsstaat
PRINS, W.F., Rechtsstaat en administratiefrecht, in Gedenkb.
Rechtsw. Hoger Ond. in Indonesië
Rechtsongelijkheid en willekeur, in Bestuurswetenschap-
pen, 1961.
WERNER KÄGE, Rechtsstaat und Demokratie (Antinomie und
Synthese)
JEUKENS, H.J.M., De wetten zijn onschendbaar
GOEDE, B. de, De Staatsvrije sfeer
KOOPMANS, T., De rol van de wetgever, in Honderd jaar
rechtsleven in Nederland
KRAMER, M.J., Publiekrechtelijke gewoonte en publ. rechtel.
gewoonterecht
Rechtsvinding, opstellen aangeboden aan Prof Dr. J.M. Adriani,
1970
Proeve van een nieuwe Grondwet
Een nieuwe Grondwet? Beschouwingen n.a.v. het eindrap-
port Cie Cals/Donner

GERAADPLEEGDE ALGEMENE EN SPECIALE
LITERATUUR BETREFFENDE STAATSRECHT EN
RECHTSSTAAT

- BUYS, J.T., Studiën over Staatskunde en Staatsrecht
De Grondwet, I, II, III.
DE SAVORNIN LOHMAN, A.F. Onze Constitutie
KRABBE, H., Die Lehre der Rechtssouveränität, Beitrag zur
Staatslehre
Het rechtsgezag, 1917
Die moderne Staatsidee, 1919 (1915)
STRUYCKEN, A.A.H., Het staatsrecht van het Koninkrijk der
Nederlanden
De kleine staat
VOLLENHOVEN, C. VAN, Staatsrecht Overzee
LOGEMANN, J.H.A., De theorie van het stellig staatsrecht
POT, C.W. VAN DER, Handboek van het Nederlandse Staats-
recht en
DONNER, A.M. Publiekrechtelijke opstellen aangeboden aan
Prof. Mr. Dr. C.W. v.d. Pot
KRANENBURG, R., Het Nederlandsch Staatsrecht
Inleiding in de vergelijkende Staatsrechtswetenschap, Al-
gemene Staatsleer
De grondslagen van de rechtswetenschap
OUD, P.J., Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Ne-
derlanden
DONNER, A.M., Nederlands Bestuursrecht
STELLINGA, J.R., Grondtrekken van het Nederlands Staats-
recht
BELINFANTE, A.D., Beginselen van het Nederlandse Staats-
recht
HAERSOLTE, R.A.V. BARON VAN, Inleiding tot het Neder-
lands Staatsrecht
De staat als zuivere vorm des mensen i.h.b. Derde Boek
HOEVEN, J. v der, Pseudo-wetgeving
Regelmaat en Norm
POLAK, J.M., De eenheid van het recht
BERGH, G. v.d., Verzamelde Staatsrechtelijke Opstellen, Eerste
en Tweede Deel.
WHEARE, K.C., Legistatures
Modern Constitutions
DICEY, A.V., Introduction to the study of the Law of the Consti-
tution
WADE, E.C.S. & GODFREY PHILLIPS, G., Constitutional Law
DUGUIT, L., Traité de droit constitutionnel, 2e ed.
ESMEIN, A., Eléments de droit constitutionnel, 7e ed.
JELLINEK, G., Allgemeine Staatslehre

- KELSEN, H., Allgemeine Staatslehre
PRITCHETT, H.C., The American Constitution
SCHMID, J.J. von, Het denken over Staat en Recht in de tegen-
woordige tijd
FRIEDRICH, C.J., Rechtsfilosofie in historisch perspectief
POLAK, C.H.F., Ordening en rechtsstaat
PRINS, W.F., Rechtsstaat en administratiefrecht, in Gedenkb.
Rechtsw. Hoger Ond. in Indonesië
Rechtsongelijkheid en willekeur, in Bestuurswetenschap-
pen, 1961.
WERNER KÄGE, Rechtsstaat und Demokratie (Antinomie und
Synthese)
JEUKENS, H.J.M., De wetten zijn onschendbaar
GOEDE, B. de, De Staatsvrije sfeer
KOOPMANS, T., De rol van de wetgever, in Honderd jaar
rechtsleven in Nederland
KRAMER, M.J., Publiekrechtelijke gewoonte en publ. rechtel.
gewoonterecht
Rechtsvinding, opstellen aangeboden aan Prof Dr. J.M. Adriani,
1970
Proeve van een nieuwe Grondwet
Een nieuwe Grondwet? Beschouwingen n.a.v. het eindrap-
port Cie Cals/Donner

